

14. teema: George Berkeley empiristlik metafüüsika.

Probleemsituatsioon. Sajandit, millele langevad George Berkeley (1685-1753) intellektuaalse küpsuse aastad, on üldiselt kombeks nimetada valgustusajastuks. Teiste iseloomulike tunnusjoonte seas on antud ajastu eripäraks ateismi ning vabamõtlemise tekkimine ja levimine. Berkeley intellektuaalseks positsiooniks oli vastustada neid uusi nähtusi euroopalikus vaimuelus. Tema filosoofilisedki seisukohad on lõpuks religioosselt-moraalselt motiveeritud ning kõigi oma intellektuaalsete püüdluste peamiseks sihiks tunnistab ta olevat religiooni ja moraali (mida ta käsitleb tihedalt teineteisega seotuna) kaitsmise nende rünnakute vastu, mis neid Berkeleyle esmatahtsaid inimelu külgi paistsid ähvardavat ateismi ja loodusteaduste poolt.

Sellel asjaolul ei oleks muidugi iseenesest erilist filosoofilist tähendust. Berkeley looming saab huvipakkuvaks alles selle tõttu, et ta püüab nende eesmärkide saavutamise teenistusse rakendada oma aja kõige uuemat filosoofilis-teoreetilist mõtet. Nagu juba tema peateose pealkiri – “Inimtunnetuse printsiibid” (*Principles of Human Knowledge*, 1710) – mõista annab, kuulub see teos uusaegse printsiipideteooria traditsiooni, mille näideteks võiksid olla nii Descartesi “Filosoofia printsiibid” kui ka Newtoni “Loodusfilosoofia matemaatilised printsiibid”. Metodoloogiline ideaal, millele Berkeley orienteerus, oli laenatud loodusteadustelt. Ta püüab leida inimliku maailmaolemise filosoofiliseks mõistmiseks selliseid printsiipe, mis välistaksid materialismi, olles samal ajal täiesti kooskõlastuvad inimliku tavakogemusega ja kaasaegse loodusteaduse saavutustega.

“Inimtunnetuse printsiipide” esimene lause formuleerib kaks mõtet, mille Berkeley Descartes`ilt ja Locke`ilt üle võtab ning mis on nähtavasti tema silmis niivõrd ilmsed, et ta ei pea vajalikuks nende põhjendamist. Jutt on esiteks eeldusest, et üksnes ideed saavad olla teadvuse vahetuks objektiks, ja teiseks eeldusest, et lihtsad ideed pärinevad algselt kas välisest tajust või refleksioonist, seevastu kui kompleksideid tuleb vaadelda subjekti enda sünnitistena. Esimesele teesile toetusid kõik uusaegsed mõtlejad, nii ratsionalismi kui ka empirismi esindajad. Teise teesiga seob Berkeley enda empiristliku traditsiooniga, mille kõige esileküündivamaks esindajaks oli tol ajal John Locke. Kuid sel ajal kui Locke`i probleemipüstitus oli eelkõige epistemoloogiline, rakendab Berkeley empiristlikke põhimõtteid ontoloogiliste küsimuste arutamisele. Tema filosoofia kujutab endast metafüüsilist õpetust, mis taotleb tegelikkuse olemuse tunnetamist.

Universaalide-probleem ja keelefilosoofia. Erinevalt Locke`ist, kes sidus üldiste keeleväljenditega üldised ideed, vastustas Berkeley arusaama, et niisuguseid üldiseid, abstraktseid ideid saab üldse olemas olla. Sellega distantseerus ta Locke`i poolt esindatud kontseptualismist ning püüdis arendada järjekindlat nominalismi.

Kontseptualistlikku üldiste ideede eeldust kritiseerides toob Berkeley esile kolm argumenti. Esiteks olevat võimatu kujutada endale ette ideed millestki, abstraherudes selle miski konkreetsetest omadustest. Nii näiteks pole võimalik ette kujutada ideed “liikumine”, kujutlemata seda ette kiire või aeglase, sirgjoonelise või mittesirgejoonelise vms. konkreetsete omadusteta liikumisena. Teiseks osutab ta sellele, et üldiste ideede eeldamine ei ole vältimatu. Traditsioonilist väidet, et üksnes üldisi ja seetõttu abstraktseid ideid eeldades olevat võimalik üldkehtiv teadmine, tõrjub Berkeley vastuväitega, et üldiste otsustuste formuleerimiseks piisab, kui eeldada partikulaarseid ideid, mis on seatud representeerima teisi samalaadseid ideid. Nii on võimalik näiteks konkreetsetest kolmnurga ettekujutustest (s.t. kindla suuruse ja nurkadevahekorraga kolmnurkadest) lähtudes kujundada otsustusi, mis kehtivad kõigi kolmnurkade kohta, kui seejuures pidada silmas üksnes neid kolmnurkade omadusi, mis on kõikidele ühised. Kolmandaks oli Berkeley arvamusel, et üldiste ideede eeldamine on kõigutatav kui näidata, kuidas nad on tekkinud. Tema veendumuse kohaselt poleks mitte kunagi millegi sellise eeldamiseni jõutud, kui ei oleks olemas üldiselt kasutatavaid keeleväljendeid ja kui kõiki sõnu ei oleks käsitatud kui nimesid millegi jaoks. Kui aga käsitleda üldisi keeleväljendeid kui nimesid, siis ollakse sunnitud siduma nimega ka nimekandja, nimetatu. Viimast võidakse siis edasi käsitada kas platonistlik-aristootellikult

objektiivse universaalse reaalsusena või kontseptualistlikult subjektiivse universaalsuse reaalsusena. Otsustavaks on aga asjaolu, et universaale ülepea käsitletakse mingis mõttes reaalsena. Kuna keeleväljendite käsitlemine nimedena oli Berkeley silmis ekslik, siis pidi ta kõrvale heitma ka sellele toetuva universaalide-realismi. Berkeley esindab oma filosoofilises keelekäsituses seisukohta, mille kohaselt sõnad ei oma iseendast mingit kindlat tähendust, mis teeks vajalikuks iseendas samaksjääva üldise objekti (abstrakste idee) eeldamise, millele sõnad peaksid osutama, et tähendust omada. Asjaolu, et sõnad omavad tähendust, seondub Berkeley hinnangul pigemini hoopis sellega, et sõnu kasutatakse teatud viisil.

Sõna ja idee vahekord on Berkeley käsitluse kohaselt sarnane sümboli ja teatud suuruse vahekorrale algebras. Algebras on nimelt võimalik sümboliga mõtet-omavalt opereerida, ilma et niisuguse opereerimise vältel oleks vaja pidevalt seondada antud sümboliga teatud ideesid. Ideed pole näiteks tõetuskäigu tuletamiseks vältimatud, küll on seda keelelised märgid laiemas tähenduses. Aritmeetikas opereeritakse mitte ideedega, vaid märkidega, või vastavalt ideede märkidega, mitte arvude ja arvudevahetuste ideedega. Ka füüsika põhimõisted pole mitte lihtsalt neile vastavatest ideedest sõltuvad, vaid sõltuvad kunatise teooria kontekstist, sel ajal kui viimasest lahutatult ja nii öelda *in abstracto* käsitletult on nad mõistetamatud. Näiteks tunnistavat ka juhtivad füüsikud, et idee “jõud” on abstraktselt käsitatult ei-tea-mis, kuid selle termini kasutus on arusaadav teooria kontekstis, mille raames antud mõistel on kindel funktsioon.

Berkeley püüdlusel tõendada, et mõtet-omav sõnakasutus on võimalik ilma selleta, et keelemärgid osutaksid otseselt ja pidevalt ideedele, paistab olevat osaliselt ka teoloogilisel motiveeritud. Kui see eeldus paika peab, siis oleks võimalik näidata, et teatud teoloogilised väljendid (näiteks mõiste “jumalaarm”), mille puhul ei saa leida mingit inimlikku ettekujutust, millele see sõna osutaks, võiksid olla siiski mõtet-omavalt kasutatavad. Kuid ei ole siiski alust väita, et Berkeley oleks oma tähendusteooria üksnes teoloogilis-apologeetiliste eesmärkide saavutamiseks loonud.

Tuleb ka tunnistada, et Berkeley ei hoidnud eelpool kirjeldatud tähendusteooriast sugugi väga kindlalt kinni. Ta paistab olevat seisukohal, et mõttekas keelekasutus ei eelda tähendustomistavate ideede pidevat kohalolu, kuid see ei ole siiski võimalik, ilma et keelemärgid poleks kunagi ideedega seondatud.

Materialismi kriitika. Ideed asjade kohta on vastavalt nende vahekorrale tahtega jagatavad kahte klassi: sellisteks, mis on meelevaldselt muudetavad, ja teisteks, mis ei ole meelevaldselt muudetavad. Kuna ideed iseenesest ei muutu, tuleb nende muutused viia tagasi põhjustele, mis ise ei oleks enam ideed. Nende ideede puhul, mis on meie meelevallast sõltumatud (tajuideed) on kombeks eeldada ideede “taga” materiaalseid asju kui nende põhjuseid. Berkeley nimetab antud epistemoloogilist positsiooni “materialismiks”. Antud termin tähistab niisiis positsiooni, mis eeldab, et on olemas teadvusest-sõltumatud materiaalsed asjad. Kuna Berkeley pidas seda positsiooni moraali ja religiooni jaoks ohtlikuks, püüdis ta seda kummutada. Antud kummutus toimub kolme sammu kaudu.

(1) Juba Locke oli näidanud, et nn. sekundaarsed kvaliteedid ei saa olla teadvusest-sõltumatute asjade endi omadused ning seda ei pea Berkeley vajalikuks enam tõestama hakata. Erinevalt Locke`ist, kes selles küsimuses ei esindanud täiesti ühetähenduslikku positsiooni, käsitab Berkeley sekundaarseid kvaliteete enam mitte teadvus-välise asjade poolt võimaldatud tajukvaliteetidena, vaid täielikult üksnes teadvussisudena.

(2) Samuti peab Berkeley võimatuks eristada teineteisest sekundaarseid ja primaarseid kvaliteete niisugusel viisil nagu Locke seda tegi. Seetõttu kehtib tema silmis igasuguste kvaliteetide kohta seesama, mida oli juba eeldatud sekundaarsete kvaliteetide kohta: et nad omavad eranditult subjektiivset loomust ning neid ei saa seetõttu käsitada teadvusest-sõltumatute asjade omadustena. Antud väidet toetab Berkeley viitega faktile, et nn. primaarsed kvaliteedid ei ole ette kujutatavad ilma sekundaarsete kvaliteetideta. Näiteks pole võimalik ettekujutada tasapinda ilma värvuseta jne. Sekundaarsetest kvaliteetidest sõltumatud primaarsete kvaliteetide ideed kujutaksid endast abstraktseid ideid; kuid nagu eelpool refereeritud, ei saa Berkeley veendumuse kohaselt abstraktseid ideid olemas olla. Nn. primaarsete kvaliteetide ideed on ikkagi ideed ja sellisena vahetud teadvuse objektid. Locke`i järgi erinevad nad sekundaarsete kvaliteetide ideedest aga selle poolest, et nad peegeldavad

teadvusest sõltumatult eksisteerivate objektide vastavaid kvaliteete, mistõttu on nende põhjal võimalik teha järeldusi teadvusest-sõltumatute asjade omaduste kohta. Kuid nagu Berkeley osutab, oleks järeldamine näiteks ulatuvuslike asjade ideedelt mõtlemisest-sõltumatutele ulatuvuslike asjadel olemasolule võimalik üksnes siis, kui tohiks eeldada, et teadvusest-sõltumatute asjade ja ideede vahel eksisteerib sarnasuse vahekord. Seda aga ei saa eeldada, kuna ideid saab võrrelda üksnes teiste ideedega, mistõttu ka ideed võivad olla sarnased üksnes üksteisega, mitte aga oletatavate “asjadega iseendast”. Kui A on idee ja A on võrreldav B-ga, siis ei saa B olla midagi ideest olemuserinevat. Ideed on aga teadvuse sisud. Lõpuks toob Berkeley oma teesi kasuks veel argumendi, et väide “Mina mõtlen mõtlemisest-sõltumatut asja” on vastuoluline, kuna mõeldud asi ei saavat olla enam mõtlemisest-sõltumatu. Kui ei primaarseid ega ka sekundaarseid kvaliteete ei saa omistada asjadele endile väljaspool teadvust, siis ollakse jõutud positsioonile, mille kohaselt võib küll ütelda, et teadvusest-sõltumatud asjad eksisteerivad; kuid pole võimalik enam mingil viisil tunnetada, millised nad on.

(3) Viimati osutatud positsioon ületatakse argumentatsiooni kolmanda sammuga, millega Berkeley püüab näidata, et teadvusest-sõltumatute, kvalitatiivselt ja kvantitatiivselt määratlematute asjade eeldamine taandub abstraktsiooni “ilma omadusteta asi” eeldamisele. Niisuguse asja olemasolu ei ole aga põhjendatav, kuna abstraktsed ideed on võimatud ja “ilma omadusteta asi” on seega ettekujutamatu. Berkeley materialismi-kriitika peamiseks relvaks on empiristlik kriteerium mõtteka keelekasutuse kohta: keelemärgid omavad tähendust üksnes siis kui nad märgivad midagi tajutavat, kogemuses antut. Kui “materialism” eelpool defineeritud tähenduses kõneleb mingitest materiaalistest asjadest ideede “taga”, siis kasutab ta terminit millel lähemal kontrollimisel puudub tähendus, kuna tuleb tunnistada, et see, mida me asjana kogeme, pole mitte midagi muud kui ideede kompleks.

Esse est percipi. Kui väljend “tajutud asi” ei tähenda midagi muud kui “kompleks ideid tajuja vaimus”, siis seisneb tajutavate asjade olemine nende tajutud-olemises – nende esse (olemine) on nende percipi (tajutus). Selle teesiga osutab Berkeley, kuidas ta oma tähenduskriteeriumit mõistab. Tema jaoks ei ole tegemist mitte meelevaldselt aluseks võetud tähenduspostulaadiga, vaid arusaamisega ühest olemusseosest. Ta väidab, et asi pole mitte üksnes tema, George Berkeley, poolt subjektiivselt eelistatud defineerimise viisis, mis ütleb, et “olemine” ja “tajutus” tähendavad sedasama. Tema seisukohaks on et iga erapooletult mõtlev subjekt, kui ta vaid oma mõistust kasutab ja hoolikalt kontrollib seda, mida ta mõistab, kui ta väidab, et “see ja see eksisteerib”, peab jõudma arusaamisele, et olemine ja tajutud-saamine on üks ja seesama; nad on seda paratamatult, loomult.

Kuid loomulikult eeldab niisuguse arusaamiseni jõudmine erilist refleksioonipingutust, kuna esmapilgul pole Berkeley eelpool sõnastatud alusprintsiiptavaarusaamisele sugugi iseenesestmõistetav. Kuidas oleks antud printsiipt võimalik kontrollida? Vastus on väga lihtne, tuleb püüda konstrueerida vastunäiteid. Kui kontrollitav printsiipt väidab, et “X eksisteerib siis ja üksnes siis, kui X saab tajutud”, kujutavad väited “X eksisteerib ja X-i ei tajuta” või “X-i tajutakse ja X ei eksisteeri”, kui nad on tõesed, endast vastunäiteid, mis kummutaksid kontrollitava teesi.

Esimesena võikski vaatluse alla võtta viimastlaadi vastunäited, milleks sobivad igatlaadi fiktiivsed ettekujutused. Neid tajutakse; kas siit järeldub, et Berkeley alusprintsiipti järgi tuleb neile kõigile omistada olemine. Käsitledes kõiki tajutavaid asju niiõelda “mõtteliste asjadena”, *ens rationis`tena*, tuleb Berkeleyl muidugi vastata küsimusele, kas tema teooria kätkeb endas teoreetilisi vahendeid selleks, et eristada reaalseid asju pelkadest kujutluspiltidest. Seda eristust, mida iga tervemõistuslik inimene pidevalt teeb, ei soovi Berkeley loomulikult eitada. Ka tema on seisukohal, et saab mõttekalt väita, et näiteks kentaure või üksisarvi ei ole reaalselt olemas, kuigi nad eksisteerivad selles mõttes, et neid kujutletakse endale ette. Seega peab ta eristama kahte erinevat olemise mõistet: üks asi on olemine meie kujutluspildi või unenäo või hallutsinatsioonina vms., teine asi on olemine tegelikkuses väljaspool meid.

Ta püüab oma teorias leida kriteeriumi, mille alusel saaks eristada fantaasia- ja unenäoettekujutused ideedest, mis representeerivad reaalseid asju, ilma et oleks vaja viimaseid viia tagasi teadvusest-sõltumatute asjade põhjuslikule mõjule. Üheks selliseks

reaalsete ettekujutuste tunnuseks on see, et nad ei ole sõltuvuses subjekti tahtest. Kui inimene lööb päevavalgel oma silmad lahti, siis ei ole tema võimuses mitte näha seda, mida ta näeb, või kuulda seda, mida ta kuuleb ning nii kõigi teiste meelte andmete puhul. Meeltega tajutavad ideed on ka intensiivsemad, elavamad ja määratletumad kui kujutuspildid. Peamiseks kriteeriumiks on Berkeley järgi aga see, et ideed tegelikest asjadest on üksteisega püsivates ja korrapärastes seostes, mida kogemus ikka ja jälle kinnitab. Neid seoseid nimetame me loodusseadusteks. Seega erinevad fiktiivsed kujutlused ettekujutustest, mis omavad tegelikku tähendust, sellega, et viimased alluvad loodusseadustele. Niisiis taandab Berkeley ettekujutuste objektiivsuse nende seaduspärasele seondumisele teiste ettekujutustega. Võiks ütelda, et see, mida me nimetame tegelikkuseks, sarnaneb mosaiigile elementidest, mida meeled meile annavad. Iga element, niivõrd kui teda tajutakse, omab sama olemisstaatus. Kuid mitte iga element ei kooskõlastu üldpildiga, ei sobi kokku meie kogemusele toetuvate ootustega. Need elemendid kujutavdki endast seda, mida me tavaliselt nimetame fiktiivseteks ettekujutusteks. Kuid fiktiivne – unes nähtud, fantaseeritud, pelgalt kujutletud vms. – ei ole üks ettekujutus mitte sellepärast, et ta ei ole kooskõlas oletatava tegelikkusega väljaspool teadvust, vaid seetõttu, et ta teadvussiseste kooskõla reeglite kohaselt, mida me ainsana omame ja omada saame, ei passi meie maailmapilti.

Berkeley rõhutab igati seda, et nõustumine tema metafüüsilise teesiga, mille kohaselt olemine seisneb tajutud-saamises, ei too endaga kaasa mitte mingit vajadust muuta midagi kogemuse empiirilises sisus. Selle printsiibiga antakse kogemussisule üksnes filosoofiline seletus. Antud seletus ise ei kuulu aga mitte tunnetuse empiirilisele tasandile, vaid on üks osa epistemoloogilisest teooriast, mille kohaselt mõiste “materiaalne asi” pole mitte empiiriline, kogemusest oma sisu saav mõiste, vaid kujutab endast teoreetilist konstruktsiooni, mis niisugusena sõltub olemuslikult subjekti mõistet-konstrueerivast tegevusest. Kusjuures antud konkreetsel juhul on selle konstrueeriva tegevuse tulemuseks tähendusetu mõiste.

Niisiis on Berkeley alusprintsipiip “X eksisteerib siis ja üksnes siis, kui X saab tajutud” pidanud vastu katsele teda kummutada skeemi “X-i tajutakse, kuid X ei eksisteeri” alusel. Tema teoorias on olemas kriteeriumid eristamiseks fiktiivseid ettekujutusi reaalistest ettekujutustest, kusjuures need kriteeriumid on kõik empiirilised ning seega kooskõlas alusprintsipiibiga. Kuid kuidas on lugu vastunäidetega, mis on ülesehitatud vormis “X eksisteerib mittetajutuna”. Me võime ju leida piiramatul hulgal näiteid asjadest, mis meie tavaarusaamade kohaselt on olemas, kuid ei ole kellegi poolt tajutud. Kas need näited on kooskõlastatavad Berkeley alusteesiga. Tema ise on veendunud, et on. Kusjuures ta tõendab oma veendumust kahte laadi argumentatsioonidega. Üks neist on rangelt empiristlik, teine toetub aga jumala olemasolu eeldusele.

Millised vastunäited võiksid siis Berkeley alusteesist lähtudes raskesti tõlgitsetavad olla. Neid võib taandada kahele peamisele juhtumile. Esiteks asjade eksistents katkenud tajukontakti korral. Näiteks kas ja kuidas on olemas asjad meie toas siis, kui me toast lahkume ja keegi neid aktuaalselt ei taju. Kui eksisteerimine seisneb tajutud-saamises, nagu Berkeley metafüüsiline alustees väidab, siis peaksime me eitama oma toas olevate asjade eksistentsi sel ajal kui keegi neid taju, mis läheb muidugi vastuollu terve mõistuse tavaarusaamaga. Ja kui me pöördume oma tuppa tagasi ning leiame seal eest needsamad asjad, mida me ka varem olime seal näinud, kas me saame siis põhjendatult väita, et meil on tegemist ikka nendesamade asjadega, mitte aga uute, kuigi eelmistele väga sarnaste asjadega. Kui asjade olemine seisneb nende tajutud-saamises, siis peaksime ehk pigem väitma, et asjad pidevalt hävivad ja tekivad taas vastavalt sellele, kuidas nad meie aktuaalsesse kogemusvälja sisenevad. Teiseks raskestitõlgitsetavaks kogemuseaspektiks on tõsiasi, et me täiendame oma aktuaalset meelelise informatsiooni hulka “mõttes” pidevalt selliste aspektidega, mida me aktuaalselt ei taju. Näiteks kui me istume oma töölaua taga, siis tajume me aktuaalselt üksnes laua plaati ja muid meie vaatevälja jäävaid osi, kuid mitte laua tagakülge (meie suhtes). Ometi eeldab loomulikult iga terve mõistusega inimene, et ka laua aktuaalselt mitte-tajutavad osad eksisteerivad. Kui seda eeldust õigustatuks pidada, siis paistab olemine siiski mitte seisnevat üksnes tajutud-saamises. Nii võikski Berkeley metafüüsilise alusteesi ettevaatlikum formuleering kõlada järgmiselt: asjade olemine seisneb nende tajutavuses. Kui me ütleme, et

midagi eksisteerib, siis tähendab see seda, et saaksime seda tajuda, kui on täidetud kindlad tingimused, s.t. kui see oleks avatud meie tajuväljale.

Õpetus hingest. Berkeley osutab, et tema metafüüsiline alustees “Olemine seisneb tajutavuses” ei saa siiski kehtida eranditult kõige tegeliku kohta. Peab nimelt olema ka midagi, mis on mitte ettekujutamise objektiks, vaid subjektiks. Väidet, et peab olema olemas ettekujutav subjekt (hing, vaim, Mina), kui – milles ei saa kahelda – on olemas ettekujutussisud, käsitab Berkeley ilmsena: kuna ideed saavad eksisteerida üksnes hinges, peab, niivõrd kui on olemas ideed, olema ka hing.

Seni käsitletud printsiibile “olemine seisneb tajutavuses”, *esse est percipi*, mis kehtib kogemusobjektide kohta, peab seetõttu lisanduma täiendav printsiip “olemine seisneb tajumises”, *esse est percipere*, mis kehtib subjektide kohta. Seega omab mõiste “olemine”, *esse*, Berkeleyl erinevaid tähendusi, sõltuvalt sellest, kas seda mõistet kasutatakse objektide või subjektide kohta. Berkeley kasutab mõistete “vaim” või “hing” või “Mina” tähistamiseks ka mitte terminit idee, vaid *notion*. “Vaim” või “hing” või “Mina” on midagi, milles ideed eksisteerivad või millega ideid tajutakse, kuid nad ise ei ole ideed. Ideede presenteerivad tajutavaid asju. Hing on midagi sellist, mis eksisteerib teisiti kui asjad. Enda kui hinge eksistentsi peame me tunnetama samuti järelikult teisiti kui muid asju. Berkeley ütleb, et see toimub “sisemise tunde” või “refleksiooni” kaudu. Sõna “refleksioon” kasutatakse aga erinevalt. Ühelt poolt tähistab see enda teadvustamist empiirilise-psühholoogilise nähtusena. Selles tajutakse enda aistinguid, afekte, fantaasiaid, eelistusi jne. Kuid kõik sedalaadi nähtused kujutavad Berkeley väitel endast teatud ideede komplekse. Sellest tähendusest tuleb eristada refleksiooni, milles subjekt teadvustab, et ta ei ole iseenda ettekujutus (idee), vaid on midagi ettekujutusjärgselt eksisteerivate asjade mitmekesisusest olemuserinevat.

Kahte eelpool sõnastatud printsiipi võib kokkuvõtta vormi “Olemine seisneb tajutavuses või tajumises”, *esse est percipi aut percipere*. Kuna hinge loomus on selline, et ta ei ole otseses enesekogemuses tajutav, siis tunnetatakse hinge tema toimingute kaudu. Vaimu olemuse leiab Berkeley olevat tahtmises, nii et tema arusaama kohaselt põhineb ka tajumine, *percipere*, tahtmisele, *velle*. Ideed kujutavad tema järgi endast mõtetegevuse produkte, mõtetegevus on aga mõtleva substantsi aktiivsus mille ta identifitseerib tahtega: “Hing on õigupoolest tahe, ja sellisena on ta ideedest erinev”. Seega võib Berkeley filosoofia ülimat printsiipi sõnastada järgmiselt: olemine seisneb tajutavuses või tajumises või tahtmises, s.t. tegutsemises (*Philosophical Commentaries*, nr. 429). Tegutsemine ei seisne selle vormeli kohaselt mitte sisemiselt tahetu intersubjektiivselt vaadeldava sündmusena teokstegemises, vaid see käsitleb tahtmist ja tegutsemist identsetena. Seetõttu ei presenteerita ka meie tegutsemist meile mitte ideed, vaid me oleme sellest teadlikud eneserefleksioonis. Mina teadvustab endale, et ta on vaimne, tegev printsiip, mis tajub, tunnetab, tahab ja opereerib ettekujutustega.

Berkeley taotlus, eristada hinge kui vaimse printsiibi eksistentsi asjade kui ideedekomplekside eksistentsist, on motiveeritud teoloogilisest huvist näidata inimhinge surematust mõeldavana. Kui hing on kõigest tajutavast erinev, siis ei pruugi kõiki tajutavaid asju iseloomustav muutlikkus ning lagunemine kehtida hinge kohta. Hinge ja tajutava ontoloogilisest dualismist järeldub, et vaimsed olendid ei ole looduslike jõudude poolt hävitatavad, et inimhing omab seega “loomulikku surematust”.

Eelöeldust nähtub, et Berkeley mõonab mitte üksnes seda, et on olemas mõisteid mis ei pärine kogemusest, vaid ka et mitteempiiriliste mõistete abiga on võimalik järeldada mittekogetava olemise olemasolu. Niisugusel viisil tunnetame me mitte üksnes meie hinge tahtelis-mõtlevat substantsi, vaid ka teisi lõplikke mõistuslikke olendeid ning viimaks ka jumala lõpmatut mõtlevat substantsi. Niisugused mõttekäigud lähendavad Berkeleyd tema kaasaegsele ratsionalismile.

Teiste subjektide kohta saab meil teadmisi olla üksnes analoogia kaudu, sest teised vaimsed olendid saavad meile presenteeritult olla üksnes tajude kaudu, see aga tähendab, et nad ei saa olla meile presenteeritult vaimsetena, kuna vaimne ei ole tajutav. Tajutavale asjale omistame me vaimuse siis, kui tema vaadeldav käitumine on piisavalt sarnane sellele käitumisele, mida me oleme sarnastel juhtudel vaimsete aktidena iseenda juures reflekteerinud. Võõra hingeelu tunnetuse äsjakirjeldatud mudeli kannab Berkeley üle ka meie teadmisele jumala kohta. Ka jumal on, nagu igasugune *alter ego*, vahetult tajumatu.

Jumala olemasolu tõestus. Eelnevatest mõttearendustest tulenevalt peab Berkeley endalt küsima, kuidas on mõeldav, et need ideedekompleksid, mida me nimetame “asjadeks”, tekivad erinevates tajuvates subjektides niisugusel viisil, et need subjektid oma erinevustele vaatamata tajuvad ühist kogemusmaailma, suudavad end üksteisele nende objektide puhul mõistetavaks teha ja oma tegevusi vastastikku koordineerida. Et sedalaadi küsimustele vastata, apelleerib Berkeley jumala olemasolule.

Vastustades teadvusest-sõltumatu materiaalse välismaailma eeldust, ei soovinud ta sugugi väita, et subjektist erinevat tegelikkust ülepea polegi. Pigemini on ta veendunud, et niisuguse tegelikkuse tunnustamine on vältimatu, kuna üksnes sellisest eeldusest lähtudes olevat võimalik teha mõistetavaks, et on olemas meie meelevallest sõltumatud ideed (tajuideed). Kui ideed, mida subjekt ei saa mõjutada, pole tema poolt sünnitatud, ja kui need ideed, nagu Berkeley eeldab, peavad alati olema mõne vaimu ideed, siis järeldub siit, et tajuideede olemasolu tuleb seletada mõne meie vaimust erineva vaimu olemasolu kaudu. Iseäranis rõhutab Berkeley tõsiasja, et meie kogemuse jaoks on olemas ajas püsivad asjad, mis peavad püsivalt olemas olema ka siis, kui keegi neid ei taju. See viitavat olemasolule väljaspool (inim)vaimu, mis aga – nagu eelnevalt sai juba tõestatud – ei saa olla materiaalse asja olemasolu. Selliseks on jumala kui lõpmatu vaimu olemasolu.

Oma hilisemas teoses *Alciphron* (1732) arendab Berkeley oma jumalatõestuse niisugust varianti, mis lähtub eeldusest, et meeleliselt tajutavad muljed on “keel”, s.t. tähendust-omavate märkide süsteem, ja implitseerivad seetõttu niisuguse olendi eksistentsi, kellele nad oma tähenduse eest tänu võlgu on.

On muidugi ilmne, et Berkeley jumala olemasolu tõestus eeldab tema tunnetusmetafüüsikat, iseäranis eeldust, et kogemuses antud maailma nähtusi tuleb käsitada ideede kogumitena. “Materialismi”-kriitika kujutab tema süsteemis kui tervikus üksnes selle arutluskäigu esimest faasi, mis peab viima tulemusele, et kogemusobjektide eksistents on mõeldav üksnes siis, kui eksisteerib jumal. Ta tõlgitseb kogetavat maailma kui ideedekompleksi, viib selle aga seejärel tagasi millegile objektiivsele, mis ei ole küll materiaalne, kuid ei ole seetõttu veel sugugi vähem sõltumatu lõpliku subjekti mõtlemisest. Selleks objektiivsuseks on jumaliku vaimu tajumine. Lõpliku vaimu poolt tajutud asjad on seega küll väljaspool meie vaimu, kuid mitte väljapool igasugust vaimu. Meie tajuideed on meie subjekti afitseerimised jumala poolt. Siiski kaeme me ideid Berkeley seletuse kohaselt mitte jumalas, vaid meie endi teadvuses, kuid seal on nad jumala poolt esilekutsutud.

Teine Berkeley poolt arendatud jumala olemasolu tõestus on traditsioonilisem. See sarnaneb Aquino Thomase poolt kirjeldatud viienda teega jumala juurde. Tõestus kujutab endast analoogia-otsustust, mis järeldab loodusliku maailma ja inimkättega loodud asjade vahelise sarnasuse alusel seda, et ka looduslikul maailmal peab olema inimvaimule sarnane looja. Loodusliku maailma ja inimese poolt kujundatud tehiskeskkonna sarnasust näeb Berkeley mõlemale omases korrapärasuses, nende erinevate osade funktsioonide kooskõlastumises ja kauniduses. Kui loodusliku maailma eesmärgipärasus oleks tõendatud, siis oleks ka antud järeldus siduv, sest eesmärgid eeldavad mõisteparatamatusega kedagi, kelle eesmärkideks nad on. Kuid seda, et maailm tõepoolest on teleoloogiline süsteem, et looduseadused toimivad eesmärgipäraselt, et loodusliku maailma ja inimeste kätetöö vahel tõepoolest on analoogia vahekord, antud tõestusega tegelikult ei tõendata, vaid eeldatakse. Berkeley käsitleb neid eeldusi kogemusfaktidena. Kuid on nad seda? Näiteks briti empirismi teise kuulsa esindaja David Hume hinnangul nad seda ei ole.

Teadusteooria. Berkeley silmis on kogemusliku maailma eelpool kirjeldatud tõlgitsus kooskõlas mitte üksnes tavaelu kogemusega, vaid ka loodusteaduste mõtteviisiga. Oma “teadusfilosoofias” on ta seisukohal, et loodusteaduslikud teooriad ei ava meile mitte sissevaadet asjade olemusse, vaid teevad kindlaks üksnes sündmustekulgemise reeglipärasused, mille abil on võimalik teha ennustusi tulevaste sündmuste kohta. Selle eesmärgi saavutamiseks tuuakse sisse mõisteid nagu “aatom”, millele puudub küll vaste vaatluses, kuid mis on siiski õigustatud niivõrd, kui nad võimaldavad fikseerida täpseid seadusformuleeringuid. Niisuguste mõistete puhul on tegemist konstruktsioonidega, millel on oma funktsioon kunatistes teoorias, kuid millele ei tohi omistada ekstramentaalseid tähendusi.

Nii näiteks on põhjuslikel seletustel, vaatamata sellele, et materiaalsed asjad ei saa olla toimivateks põhjusteks, Berkeley sõnul siiski funktsioon sedavõrd, kui nad annavad meile justkui grammatika, mille abiga on võimalik lugeda looduse “teksti”. Pelk vaatlus ei ole senikaua veel teadmine, kui ta pole üldiste reeglite abil interpreteeritud. Teadus seletab vaadeldavaid tõsiasi mitteempiiriliste printsiipide abil.

Senikaua kui loodusteadus piirdub teooriate kujundamisega loodusfaktide “teksti” interpreteerimiseks, ei saa selle väited Berkeley hinnangul minna vastuollu tema metafüüsika printsiipidega. Niisugune vastuolu võiks sündida üksnes siis, kui teaduse teoreetilisi konstruktsioone interpreteeritakse realistlikult, s.t. omistatakse neile seda, mis võib kehtida üksnes metafüüsiliste mõistete kohta: et neile vastavad entiteedid, mille olemine ei seisne tajutavuses.

Ehkki on Berkeley on Newtoni avastuste epohhiloovast tähendusest teadlik ja ta ülistab seda loodusteadlast selle “imepärase valgustuse” eest, mida too on teadusesse toonud, on loodusteaduse saavutused tema jaoks siiski teisejärguliseks tunnetuspanuseks. Kui hinnata loodusteadust elu seiskohalt, on viimase ainsaks väärtuseks see kasu, mida ta annab võimaldades inimese eksistentsitingimusi parandada. Igasuguse tunnetuse kõrgeimaks määratluseks on Berkeley silmis aga jumalateenimiseks olemine, tunnetus on kutsutud avastama loodud maailmas loojat. Ning sellest seisukohast hoiatab Berkeley, et oleks “allpool vaimu väarikust” üksnes loodusliku maailma seaduspärasuse ja ilu tundmaõppimisele pühenduda, kuid selles mitte looja suurust, tarkust ja hüvelisust märgata.